

**Tid och politik.
Om tidsuppfattning och
politisk självförståelse**

Kerstin Jacobsson

Score rapportserie 2005:9
ISBN 91-89658-37-X
ISSN 1404-5052

Abstract

This study regards time as a horizon for action and argues that conception of time has great implication for political self-understanding. In the study the modern conception of time, with its orientation towards the future, is contrasted with the late modern conception of time, which is characterized by a de-legitimization of utopian thinking and by an orientation towards the present.

Political action is changing, from a transformation of the present into the future, to a management of the present. In this situation the future is not perceived as something qualitatively different than present, but is, as Helga Nowotny puts it, reduced to an 'extended present'.

The report argues that the current pragmatization of politics is partly due to changes in temporal representations, and suggests more focus on temporal semantics in political analysis.

Inledning¹

För några decennier sedan proklamerades ideologiernas död (jfr Bell 1988). Berlinmurens fall och kommunismens frånfall som ideologiskt alternativ föranledde Fukuyama att återuppta den betydligt äldre tanken om "Historiens slut" (1989,1992). En ny konsensus i politiken men också – vilket Fukuyama var mindre benägen att fokusera – nya konfliktlinjer, och därmed nya politiska konstellationer har kommit att växa fram i västvärlden.

Även i svensk politik tycks historiska "nödvändigheter" kommit att styra den politiska utvecklingen. Det svenska EU-medlemskapet uppfattades som en "nödvändighet" (Jacobsson 1995). De svenska offentliga trygghetssystemen genomgår en "nödvändig" reformering. Överhuvudtaget tycks Sverige i allt väsentligt anpassa sig till en mer "realistisk" ambitionsnivå för välfärden. Globaliseringen uppfattas nödvändiggöra en industriell omstrukturering. Utrymmet för det politiska handlandet tycks allt mindre.

Hur ska nödvändighetsdiskursen och pragmatismen av politiken förstås? Har en förändrad tidsförståelse med problemet att skaffa? Har samspelet mellan det förflutna och det framtida kanhända förändrats? Producerar inte längre människan sin historia? Är vi då dömda att leva i den värld vi för tillfället råkar befinna oss? (jfr Furet 1995: 80).

Jag kommer här att diskutera den moderna tidsförståelsen och dess implikationer för politiken. Därefter diskuterar jag tänkbara förändringar i tidsförståelse och politik med senmoderniteten. Syftet är att försöka förstå pragmatismen av politiken med hjälp av en tidssemantisk analys.²

Samhället och tiden

The past is never past,
it is not even past.
(Faulkner)

Med den tidsliga eller temporala dimensionen förstår jag *förhållandet mellan det förflutna och framtiden*, och med begreppet tid tolkningen av verkligheten med avseende på detta förhållande (jfr Luhmann 1976). Tidstolkningen är en social konvention. Ofta struktureras tiden i triaden: det förflutna, nuet och

¹ Uppsatsen författades 1996, vilket förklarar att referenserna inte är uppdaterade därefter. Vid en genomläsning knappt 10 år senare fann jag att analysen i sina grunddrag fortsatt var aktuell, varför jag valt att publicera den ursprungliga versionen. Tack till Håkan Thörn och Geir A. Øygarden för värdefulla kommentarer.

² Det finns en ansevärd sociologisk litteratur som behandlar frågan om samhälle och tid. Av tids- och utrymmesskäl ser mig nödd att här förbigå en stor del av denna. Det finns också ett antal filosofer, vars bidrag till tidsanalysen är omistliga, men som jag inte heller har möjlighet att gå in på här: Kant, Hegel, Bergson och Heidegger. Det ligger också i sakens natur att den historiska exposén blir översiktlig. Förhoppningen är dock att analysen är relevant och korrekt.

framtiden. Nuet är då lokaliserat mellan det som “inte längre är”, vilket vi har erfarenhet av, och det som “ännu inte är”, som är okänt för oss men som vi anteciperar. Vi lever, med Hannah Arendts formulering, i “klyftan mellan det förflutna och framtiden” där båda övar inflytande på oss (1976). Eller formulerat med Riceour, vi lever i ett “triple present”: “the present of the present”, “the present of the past” och “the present of the future” (1991a: 340). Nuet är dock något av en fiktion, i det ögonblick vi har hunnit att konceptualisera det har det redan passerat.

Enligt Kant behöver vi varaktigheten som en förståelseram, och tid och rum är i hans tänkande två a prioriska kategorier genom vilka det mänskliga intellektet tillgodogör sig erfarenheten. Genom dessa förståndskategorier kan vi uppfatta förändring och därmed kausalitet. Dessa kategorier hjälper oss att strukturera erfarenheten, men detta innebär inte att tid och rum behöver reduceras till mentala redskap. I en sociologisk analys av tiden är det rimligare att se denna som socialt konstituerad och tidskategorin som förankrad i sociala aktiviteter och i “det sociala livets rytm” (jfr Durkheim 1973: 215). Med andra sociala fenomen som referenspunkter kan vi se hur sociala fenomen förändras och därmed uttrycker vad Sorokin och Merton (1937: 618) har kallat social tid. Till exempel kan vi säga att något skedde “efter Berlinmurens fall”.³

Tiden kan alltså vara en ram för tänkandet och en organisationsprincip, men också en horisont för handlandet, en resurs, ett tidsschema eller en tidtabell. Det tidliga kan organiseras på olika sätt, till exempel som ordning, (o)regelbundenhet, lokalisering i tidsföljd, rytm, hastighet, varaktighet, början, slut, förändring, kontinuitet. Vi kan leva och uppleva tiden, allokera den, använda den, värdera den, planera för den och så vidare. Med detta är samtidigt sagt att det finns olika aspekter eller rent av typer av tid. En vanlig distinktion är den mellan kvantitativ och kvalitativ tid (jfr Lundmark 1986).⁴

Här kommer vi särskilt att ta fasta på tiden som en horisont för handlandet, en kvalitativ aspekt av tiden.⁵ Horisontens karakteristika är att vi inte kan nå den, men att trots detta den bidrar till vår definition av situationen. Situationen vi befinner oss är därmed en uppehållsort som inskränker seendets möjligheter. Varje rörelse vi gör eller tanke vi tänker, förändrar vår horisont utan att vi kommer den närmare. Horisonten är med andra ord den synkrets

³ Tid tenderar att uppfattas med hjälp av spatiala metaforer. Som Bergson har uttryckt det: “If we want to reflect on time, it is space that responds” (citerad i Arendt 1978: 13). Vi talar om varaktighet som “utsträckning” och om det förflutna som det som “ligger bakom oss” och om framtiden som det som “ligger framför oss”.

⁴ Det är denna distinktion som Santiso fångar med metaforerna “clocks and clouds” (1995). Andra har dock frågat sig hur något som inte kan uppfattas av våra sinnen kan mätas (Elias 1992: 1).

⁵ Begreppet horisont kommer ursprungligen från fenomenologin (Husserl), och erfarenhetshorisont har sedan använts på liknande sätt av Mead. För referenser, se Luhmann 1976: 139.

som är möjlig att uppfatta från en viss punkt (Bernstein 1991: 200).

Intressanta frågor blir: hur används framtiden, dåtiden och nuet och hur och varför förändras uppfattningen om och användningen av tiden? Sociala och strukturella förändringar kan ge förändrade tidshorisonter. Till exempel kan förändringar i förhållandet politik, ekonomi eller teknologisk utveckling leda till förändrad tidsuppfattning. Samtidigt kan en förändrad tidsuppfattning, som horisont för handlandet, resultera i handlande som i sin tur får återverkningar på samhälleliga, materiella förhållanden. Det finns alltså ingen ensidig kausalitet i detta förhållande utan det är snarast fråga om en växelverkan mellan tidsuppfattning och faktiska, samhälleliga förhållanden.

Tiden är en social institution som (re)produceras samhälleligt och som varierar mellan samhällen. Vi kan skilja mellan privat och offentlig tid (Ricoeur 1991b: 466). Den privata tiden är då livstiden, den som avslutas med döden. Den offentliga tiden är den kollektiva tiden, den som gemenskapen (till exempel en nation) förvaltar. Det kollektiva minnet är därmed viktig för en gemenskaps kollektiva identitet. Språket är mediet för förmedlingen och "förvaringen" av den kollektiva erfarenheten.⁶ Det kollektiva minnet är, liksom det enskilda minnet, selektivt, och i rekonstruktionen av det förflutna är kollektiv glömska en lika viktig komponent som det kollektiva minnet. Därmed innefattar det kollektiva minnet en värdering av vad som är värt att minnas och föras vidare till kommande generationer.

Det kollektiva minnet reproduceras genom symboler, ritualer, traditioner och institutioner. I och med att det kollektiva minnet sträcker sig över längre tid än det än privata erbjuder det en tolkningsram också åt den privata erfarenheten. Genom minnet hålls det förflutna (det frånvarande) närvarande, och genom förväntningen eller hoppet hålls framtiden (också den frånvarande) närvarande. Konkret historia skapas i samspel mellan människors erfarenheter och förväntningar, eller formulerat med Koselleck, mellan erfarenhetsrum och förväntningshorisont (Koselleck 1985).

Vi kan skilja mellan tre typer av minnen som korresponderar till tre tidsperspektiv: 1) den dagliga erfarenheten som rör sig inom tidsramen några timmar eller dagar, 2) levnadserfarenheten som sträcker sig en livstid och 3) det gemensamma minne som transcenderar individens livstid och som vi, efter Ferdinand Braudel, kan kalla *la longue durée* (Gross 1985: 53f). Den sistnämnda rör sig om historiskt tolkad tid som ett kollektiv bär med sig som sitt gemensamma arv. Gross påpekar att *la longue durée* inte kan prövas mot den egna erfarenheten utan för sin validering är beroende av externa fakta och för sin meningsfullhet av externa tolkningar och berättelser (Gross 1985: 54).

⁶ Nya erfarenheter reflekteras i nya termer och begrepp (föreställningar) samtidigt som nya begrepp kan generera nya erfarenheter genom att öppna upp nya förväntnings- och möjlighetshorisonter (jfr Koselleck 1985). Sambandet mellant social fantasi (social imagination) och språket är också ett genomgående tema hos Ricoeur.

Berättelsen är det centrala elementet i rekonstruktionen av det förflutna och det redskap varmed sammanhang skapas. Genom berättelsen skapas samband mellan annars disparata händelser och den konstruerar en kronologi och därmed ett slags kausalitet. Genom berättelsen skapas ordning och mening i händelseförloppet. Det är också så att kontingensen tenderar att försvinna i retrospekt i och med att händelsen då är ett faktum, och historien när den återberättas ter sig mer meningsfull än när händelserna utspelade sig. Den tar, vid tillbakablicken, nödvändighetens gestalt (Arendt 1978: 30). Eller med Riceour: “There is always *more* order in what we narrate than in what we have actually already lived; and this narrative excess of order, coherence and unity, is a prime example of the creative power of language” (1991b: 468).

Politisk tolkning av tid

Every people gets the politics it imagines.

(C. Geertz)

Idag när tradition och religion har mist sin tolkningsauktoritet är kanske staten den främsta förvaltaren och uttolkaren av det kollektiva minnet. Detta sker till exempel genom skolsystemet, men också genom politiska institutioner och procedurer. Staten har dock en mäktig konkurrent när det gäller att etablera gällande tidsperspektiv i marknaden.

Politik handlar i hög utsträckning om att strukturera tid och sätta tidsramar för det politiska handlandet. En aspekt av politisk förvaltning av tid är politisk “timing”, att genomföra beslut och reformer vid lämpligast möjliga tidliga och rumsliga sammanhang (Miller 1993). Andra aspekter av politisk tidsförvaltning är agendasättning, upprättande av tidtabeller och deadlines, och att göra prognoser. Att sådan tidsförvaltning samtidigt påverkar föreställningarna om det politiskt möjliga, är knappast förvånande.

Men framför allt är politiken en kamp mellan olika temporala representationer – representationer av det förflutna och nuet såväl som av framtiden. Till exempel vet vi från valrörelser att kampen om historieskrivningen – vem som orsakade budgetunderskottet och vem sanerade statsfinanserna – kan vara väl så avgörande som visionen om framtiden. Men idealt kan politiken sägas handla om hur nuet ska förvaltas och framtiden utformas, och historien blir då viktig som den bakgrund mot vilket detta ska ske. Tidigare politiska handlingar blir förutsättningar utifrån vilka det nya politiska handlandet utformas, och tidigare erfarenheter påverkar de förväntnings- och möjlighetshorisonter som etableras. Förändringar i tidsuppfattningar och temporala representationer får i sin tur konsekvenser för den politiska praktiken.

Statens minneskapacitet har ökat genom databanker och register samtidigt som konkurrensen från andra minnesförvaltare såsom kyrkan, traditionen och även familjen har minskat (Gross 1985: 74). Men även om staten idag framstår som en mäktig uttolkare av tid och förvaltare av det kollektiva minnet, är det viktigt att framhålla att det finns en mångfald av konkurrerande berättelser i samhället. I post-traditionella samhällen blir dessa partikulära berättelser ett sätt för grupper att upprätta "sin plats i världen". Arbetarrörelsens arkiv är ett exempel på hur en folkrörelse systematiskt förvaltar sin historia och sin identitet.

Nationalstaters tidsrytm har de senaste decennierna kommit att utmanas genom globaliseringen, varigenom stater har förlorat kontroll över särskilt ekonomin. Det ökade inflytandet av ekonomins temporalitet på politiken får vi anledning att återkomma till nedan. Överhuvudtaget trappas tempot i beslutsfattandet upp; till exempel bedöms det idag inte finnas tid för de långa och grundliga utredningar som kännetecknat svenskt utredningsväsende. Men även om nationalstaters institutionaliserade tidsrytm kommit att utmanas och förändras, är det min uppfattning att staten förblir en viktig förvaltare av tid. Snarare än att staters förmåga att göra tidstolkning auktorativ och operativ urholkats, har staters tidsramar kommit att omformuleras utifrån de nya erfarenheterna.

Etablerandet av historia vilar på makt, och kontroll av tid är en viktig form av maktutövning. Gross skriver: "the victors are always the ones who decide what temporality should look like and how the *longue durée* should be construed" (1985: 74). Det handlar exempelvis om att bestämma vilket tidsperspektiv som är relevant att arbeta utifrån, om att göra periodiseringar, att etablera början och slut, att definiera kontinuitet och förändring och därmed vad som är bestående och vad som har ändrats. Med andra ord handlar det om att skriva historien. I den svenska kontexten: Hur var det nu igen - hade vi ett folkhem? Levde vi över våra tillgångar? Var vi någonsin neutrala? Den som kontrollerar det förflutna har också ett avgörande inflytande på framtiden, på det föreställningsbara, det "möjliga" eller "realistiska" och "det nödvändiga".

Den moderna tidsförståelsen: Upptäckten av framtiden

The Now is empty [...]
it fulfills itself in the future.
The future is its reality.
(Hegel)

Nära förknippad med de stora samhällsförändringarna under 1700- och 1800-

talen och det moderna samhällets framväxt, var en förändrad tidsförståelse vilken innefattade förändrad syn såväl på nuet som på det förflutna och framtiden. En avgörande förändring var att historien kom att framstå som disponibel och i människans tjänst. Koselleck skriver (1985: 200): "Before history could be grasped as something that was disposable and constructible, the conceptual field of history underwent a far-reaching semantic change". Koselleck härleder det moderna historiebegreppet till slutet av 1700-talet, dvs upplysningstiden.⁷ Om tidigare Gud hade igångsatt den historiska rörelsen, var historiens subjekt nu mänskligheten själv. Människan var historiens skapare. Med en sekulariserad historieförståelse låg dessutom historien öppen för obegränsad historieforskning. Med en sådan kan fortlöpande revideringar ske i ljuset av ny kunskap.

En annan viktig förändring i historiesynen var, enligt Koselleck, att det tidigare hade existerat en mångfald historier. Men med upplysningstänkandet introducerades en abstrakt föreställning om en Historia: "history as a collective singular without reference to an associated subject or, alternatively, an object determined by narration [...]. One of the conceptual achievements of the philosophy of the Enlightenment was enhancing history into a general concept which became the condition of possible experience and expectation" (Koselleck 1985: 201, 200).⁸

Det är då inte bara frågan om enskilda och konkreta livshistorier, utan "historien i allmänhet", eller "världshistorien". Denna historieuppfattning är nära förknippad med föreställningen om framsteg och utveckling. Framsteget framstod som en drivkraft i historien och framtiden uppfattades som progressiv. Landvinningar inom teknologi och vetenskap möjliggjorde stora förändringar och gav, uppfattades det, i det närmaste obegränsat utrymme för nya möjligheter. Den nya synen på den historiska utvecklingen var laddad med optimism.

Med det nya historiebegreppet stod historien till människans förfogande. Historien framstod som "görbar", ett projekt att realisera. Denna syn på historien öppnar nya förväntningshorisonter och ett handlingsutrymme. Framför allt innebär den en framtidsorientering. Historien är något som människan kan förutse, planera, och slutligen genomföra. Ödet, som tidigare framstått som *fortuna* (jfr Giddens 1991: 30f) blir manipulerbart. Kalkylering och risktagande kan sägas utmärka det moderna tänkandet, och har institutionaliserats i marknaden.

⁷ Andra härleder det moderna framtidsbegreppets födelse snarare till 1600-talet. För en kommentar till denna kontrovers, se Luhmann 1976: 132 f.

⁸ Det var denna Historia med stort H som Fukuyama avsåg när han talade om Historiens slut, däremot inte alla partikulära historier. Händelser och skeenden fortgår som synes omkring oss (Fukuyama 1992: xii). Jfr även Baudrillard 1985: 27.

Framtiden uppfattades som annorlunda och potentiellt bättre än det förflutna och nuet, och nuet får sin giltighet i perspektiv av framtidens möjligheter (Therborn 1995:4, Luhmann 1976). Framtiden legitimerar nuet. Moderniteten är med andra ord en framtidsinriktad epok, framtidsinriktningen är själva dess karakteristika, konstaterar Therborn (1995:4) som väljer att definiera moderniteten utifrån just detta.

Den nya historieuppfattningen innebar en separation av erfarenhetsrum och förväntningshorisont, alltså en fränkoppling av förväntning från erfarenhet. Tidigare erfarenhet var inte längre lika avgörande för att dra slutsatser om framtiden (Koselleck 1985: 203). Det förflutna blev mindre relevant för planeringen av framtiden, då denna kunde komma att rymma fundamentalt nya inslag. I Luhmanns systemteoretiska perspektiv korrelerar ökad systemdifferentiering och komplexitet med den ökade klyftan mellan det förflutna och framtiden (1976: 136).

Framtiden blev mindre förutsägbar och låg öppen som ett oskrivet blad. Samtidigt innebar detta synsätt att kontingensen accentuerades, och därmed osäkerheten om resultatet. Det enda människan kan vara säker på är att hon ska dö. Existentiellt innebär framtidsinriktningen och viljan att realisera projekt en otålighet och oro, medan minnet och det förflutna inger ett visst lugn då det gjorda kan inte göras o gjort (jfr Arendt 1978: 37f).

Den allt snabbare förändringstakten i samhället innebar att framtiden kom att tas i besittning för de mänskliga projekten. Avsaknaden av stabilitet och säkerhet ställde större krav på anticipation i det mänskliga handlandet, och därmed på mer framtidsorienterat handlande (Luhmann 1976: 134). Med samhällets ökade komplexitet blir tiden en knapp resurs. Tiden var en resurs att förvalta, och en för vilken en disciplinerad tidsanvändning fordrades.⁹ Wimmer har uttryckt det: "One way to cope with time stress is to use future" (1995: 1).

Den framtidsinriktning som synen på tiden som linjär, homogen, irreversibel, kalkylerbar och framför allt progressiv ledde till, fick konsekvenser för det mänskliga handlandet och den samhälleliga organiseringen. I den ekonomiska sfären motiverade den sparande och investeringar och ledde till en uppdelning i arbetstid och fritid (Maier 1987: 165). Den bidrog också till tanken om en kumulativ vetenskap under ständig utveckling. Men framför allt bidrog den till en synkronisering av, och simulerad enhet mellan, i övriga avseenden skilda samhällsfärer och samhälleliga sub-system (Nassehi 1994: 52).

Samhällets funktionella differentiering fordrade ett tidsbegrepp som

⁹ Om införande av tidsdisciplin i samhällets olika sektorer: armén, fabriken, statsförvaltningen, skolan etc, se Wimmer 1995: 6 för hänvisningar.

inte var beroende av lokala kontexter och livsvärldar och som kunde appliceras på samma sätt inom samhällets olika sfärer. Genom standardisering av tiden kom ett abstrakt tidsbegrepp att växa fram. Tiden fränkopplades sin lokala kontext med dess sociala aktiviteter, vilket Giddens talar om som “disembedding of time” (1991). Nassehi formulerar det systemteoretiskt som en “world-time” som transcenderar de olika sub-systemens tidshorisonter och möjliggör synkronisering dem emellan (1994: 55).

Alternativa framtider: Om politiska utopier och ideologier

A horizon is nothing,
save the limit of your sight.
(J. Donne)

För att hantera fränkopplingen av erfarenhet och förväntning krävs förmedlande instanser av något slag, uttalade vägar som är tänkta att leda från vad man haft till vad man förväntar (Ricoeur 1991b: 476). Den eskatologiska föreställningen om den yttersta dagen som utopisk förväntningshorisont kom under 1700- och 1800-talen att ersättas av ideologier med andra förväntningshorisonter och andra vägar att nå målet.¹⁰ Den marxistiska utopin om ett klasslöst samhälle innebar en vision om olika stadier från kapitalism via socialism till kommunism som förmedlande instanser till slutmålet. Lockes och Kants liberala ideologi producerade en demokratiskurs vilken förmedlade en väg till ett jämlikare samhälle (ibid). Dessa inomvärldsliga utopier var i sig en konsekvens av en sekulariserad världsuppfattning.

Problemet idag är, enligt Ricoeur, att vi inte längre tycks tro på dessa förmedlande instanser och vägar till målet, och utan konkreta vägar med förankring i vårt erfarenhetsrum blir utopin snarast något sjukt: “The problem today is the apparent impossibility of unifying world politics, of mediating between the polycentricity of our everyday political practice and the utopian horizon of a universally liberated humanity. It is not that we are without utopia, but that we are without *paths* to utopia” (Ricoeur 1991b: 476). Men, tillägger Ricoeur, samtidigt kanske politiken vinner på att de utopiska förväntningarna mattas något och att anspråken i politiken blir mer modesta och realistiska. Men vad innebär det för politiken om utopin, som försöker tänja gränsen mellan det möjliga och det omöjliga och som, med Ricoeurs

¹⁰ Ideologi är ett komplicerat och omtvistat begrepp. Här använder jag det i en allmän mening som idésystem där trosuppfattningar och attityder inkluderas och utan konnotationer till falskt medvetande. Ideologin erbjuder en riktning att orientera handlandet utifrån. Utopi använder jag som en värdeladdad framtidsvision.

uttryck, utgör en symbolisk öppning mot framtiden (1991b: 475) förlorar sin kraft att producera tänkbara alternativa världar?

Den moderna tids- och självförståelsen innefattade en utopisk aspekt: tron på människans förmåga att skapa en framtid som är bättre än nuet. Det var alltså med det nya tidsbegreppet och i den samhälleliga nyorienteringen från det förflutna till framtiden som de moderna ideologierna växte fram. Historien som görbar var en föreställning som motiverade aktivister och sociala grupper som sökte etablera något nytt (Koselleck 1985: 206) och konstruera alternativa framlider. Nya förhoppningar och förväntningar kombinerat med optimism om framtidens möjligheter resulterade i nya ideologier och "ismer" och också i nya termer och begrepp som framsteg, ideologi, socialism, kapitalism, liberalism (jfr Hobsbawm 1969: 1).

Med synen på historien som progressiv följde en progressiv innebörd i själva politikbegreppet. Det blev politikens uppgift att befrämja den historiska rörelsen mot en bättre framtid (Wimmer 1995: 7). Den franska revolutionen bekräftade föreställningen att människan skapar sin historia. Med den franska revolutionen fick begreppet revolution en förändrad innebörd och kom att handla lika mycket om att skapa en ny social ordning som att omkullkasta den gamla ordningen (jfr Williams 1976: 228f). Innebörden ändrades från att driva tillbaka till att röra sig framåt. Samtidigt blev framtidsbegreppet allmängods (Luhmann 1976: 132). Också reformbegreppet ändrar sin innebörd från att "återge sin form" till "att ge ny form" (Thörn 1994: 50). Revolutionen byggde på föreställningen att historien kan anta nya och tidigare okända förlopp, och revolutionärerna kännetecknades av viljan att förnya (Hansen 1995: 224). Politisering av de samtida förhållandena motiverades av ambitionen att skapa en alternativ framtid.

Det revolutionära tänkandet etablerade nya möjlighetshorisonter, och innebar en betoning av det nya: att skapa något nytt, att erbjuda en ny början, att påbörja nya saker. Men att påbörja nya processer och att skapa sina egna möjligheter är något annat än att välja mellan givna alternativ. Ett av modernitetens mest framträdande drag är för övrigt det sociala livets reflexivitet och den reflexiva tillämpningen av kunskap på alla livets områden (jfr Giddens 1991). Giddens skriver:

In a post-traditional social universe, an indefinite range of potential courses of action (with their attendant risks) is at any given moment open to individuals and collectivities. Choosing among such alternatives is always an "as if" matter, a question of selecting between possible worlds. Living in circumstances of modernity is best understood as a matter of the *routine contemplation of counterfactuals*, rather than simply implying a switch from an "orientation to the past", characteristic of traditional cultures, towards an "orientation to the future" (1993: 29, min kurs.).

Den senmoderna tidsuppfattningen: Framtidens kris

The future is less credible and less
sellable

(C. H. Maier)

Den linjära och teleologiska tidstolkningen bidrog till en synkronisering av, och simulerad enhet mellan, skilda samhälleliga sub-system. En sådan tidssemantik håller idag på att förlora sin tolkningskraft och integrerande funktion. Nassehi skriver om situationen på 1900-talet: “modern society contains the juxtaposition of different temporalities which each develop their own self-referential time [...] contending temporal horizons emerge in the way time is managed” (1994: 54). Den tekniska synkroniseringen sker med hjälp av ett abstrakt, tomt och systemövergripande tidsbegrepp.

En postmodern teoretiker som Baudrillard går så långt som att hävda att meningsfull synkronisering inte längre är möjlig och att endast samtidighet [*simultaneity*] återstår. Han hävdar att mening överhuvudtaget har försvunnit därför att de distinktioner som genererar mening har försvunnit, den mellan verklighet och fiktion men också den mellan förflutet, nu och framtiden. “The future has arrived, everything is already here” (Baudrillard i Nassehi 1994: 62). Enligt Baudrillard har den accelererande förändringen i samhället lett till att våra refererenspunkter i verkligheten och historien upphävts, och kvar står tecken utan referenser. Föreställningen om att det kommande redan är förbi kommer för övrigt till uttryck i benägenheten att klistra prefixet “post” framför substantiven (jfr “post-everything man” som lever “efter allt”). Detta till skillnad från slutet av 1800-talet då det var det nya, det kommande, som legitimerade nuet och prefixet “neo” var det gångbara.

En fråga man kan resa är dock vad som egentligen är kvalitativt nytt med postmoderniteten. Ökad förändringshastighet, kontingens och osäkerhet om framtiden är ju också modernitetens kännetecken, även om de kommit att bli allt extremare. Frågan är om situationen blivit så extrem att det är motiverat att, som Baudrillard (1985: 30), hävda att gränsen mellan det verkliga och det fiktiva upphört och att vi lämnat historiens tidsålder för att inträda i simuleringens. Men både postmodernister och de teoretiker som föredrar att betona kontinuiteten med moderniteten snarare än brottet med den, är antagligen överens om att tidens och historiens meningsfullhet gått förlorad. “Whereas time used to imply Utopia providing modernism with the objective of leading the way to a more perfect world, world-/clock-time is now a symbol of the loss of meaning and for technical rationality” (Nassehi 1994: 60). Upplysningstänkandets “stora berättelser” om frihet, framsteg och utveckling som *immanenta i historien* har punkterats både genom den

postmoderna kritiken och av människors erfarenhet av modernitetens avigsidor. Snarare än en upplösning av det linjära tidsmedvetendet, tycks detta ha lösgjorts från sina metafysiska innebörder (Thörn 1994: 77).

Vidare tycks det rimligare att anta att relationerna mellan (de meningsbärande) distinktionerna förflutet, nu och framtiden har förändrats än att de helt har upphävts. Detta som en konsekvens av förändrade strukturella förhållanden vilket i sin tur resulterar i övergripande förändringar i de temporala representationernas innebörd utifrån vilka vi organiserar vårt handlande.¹¹ Den viktigaste förändringen (något som jag här endast kan tangera) är kanske ekonomins omvandling och globaliseringen. Produktionen handlar inte längre enbart (eller kanske ens primärt) om materiella varor utan om symbolisk produktion av tecken, till exempel information (jfr Lash och Urry 1994). Flöden av alla slag (varor, kapital, information, föroreningar) rör sig över större avstånd och med en ökad hastighet. Giddens (1991) talar om sociala aktiviteters ökade utsträckning i tid och rum, vilket möjliggörs genom att tid och rum fränkopplats sin lokala kontext genom sådana mekanismer som penningssystemet och expertsystem. Händelser i en del av världen kan få effekter i andra delar av världen och ibland nästan omedelbara effekter.

Vårt intresse här är hur dessa samhällsförändringar kan tänkas påverka vår tidsuppfattning och vad detta i sin tur får för konsekvenser för politiken. En aspekt av den postmoderna tiden är vad som kallas "instantaneous time" (Lash och Urry 1994), det ögonblickliga. Nuet har här kommit att dominera över framtiden och perspektivet rör det omedelbart förflutna och den närmaste framtiden. Vår tid präglas av ett sökande efter det omedelbara, och socialt handlande kan också med teknologins hjälp få närmast omedelbara effekter. Misstron mot framtiden är även förknippad med ett förändrat riskmedvetande och förändrad samhällelig riskprofil.¹²

¹¹ En annan tänkbar förändring rör förhållandet mellan det tidliga och rumsliga. En allmän uppfattning är att den postmoderna kulturens upphävande av distinktionen mellan det verkliga och det föreställda [*image*] också innebär att den temporala dimensionen alltmera ersätts av det spatias logik (t ex Jameson 1984: 65ff). Tecknen "förlorar minnet" av det de representerade. Då skulle det vara frågan om en tidens kris snarare än framtidens. Också Gross (1981) tes är att spatialiseringen kommit att dominera över den temporala dimensionen i den samtida världsuppfattningen och att detta får implikationer för politiken. Spatialiseringen fryser tiden i nuet: "it replaces organic (temporal) images of society with spatial models [...] where 'change' means not transformation but simply re-arrangement of tesseræ [...] spatialization always kills the feeling for duration that must underlie any vision of what is missing or incomplete" (Gross 1981: 71). Genom att spatialiseringen fryser tiden i nuet blir den enligt Gross en av de viktigaste krafterna som uppbär den rådande ordningen och status quo. Gross menar att spatialiseringens dominans är förknippad med senkapitalismens logik. Utmaningen från kapitalismen är här inte så mycket att den erbjuder en annan tidstolkning som att den underminerar betydelsen av temporalitet som sådan (Gross 1985: 55).

¹² Se Ulrich Becks böcker om risksamhället (t ex Beck 1992). Även Giddens 1991 och 1993. Men observera att misstron mot och rädslan inför framtiden, även kan resultera i en preferens för det förflutna.

Men det faktum att vårt handlande kan få konsekvenser inte bara på andra sidan jordklotet utan också för kommande generationer – och att vi är medvetna om detta – har paradoxalt nog, menar Lash och Urry, lett till ett annat och långsiktigt tidsmedvetande jämte den omedelbara tiden (1994: 241 f f). Sociala konflikter i senkapitalistiska samhällen kan delvis förstås som konflikter mellan de olika tidsperspektiven och sociala rörelser (såsom miljö rörelsen) som försök att politisera framtiden. I dagens politik tycks dock nuet ha företräde framför det långsiktiga framtidsperspektivet.

Bakom förändrade tidshorisonter ligger strukturella förändringar såsom teknologisk förändring och förändringar i förhållandet politik och ekonomi. Välfärdsstatens framväxt innebar en politisering av tiden, vilken uppfattades som en offentlig resurs som kunde behöva regleras av offentliga instanser. Framför allt kom ekonomiska beslut att underkastas politisk kontroll så att staten på så sätt kunde organisera resursflödena för framtiden (Maier 1987: 161). Svårigheterna att styra ekonomiska flöden har de senaste decennierna snarast lett till – men också föranletts av – en avpolitisering av ekonomin genom diverse avregleringar. Tidshorisonterna i ekonomin har minskat genom ekonomins omvandling och ny teknologi.

Framtiden ligger förvisso öppen (i så måtto att utvecklingen inte är bestämd av någon immanent logik), men osäkerheten dominerar över hanterbarheten. Ett extremt exempel på osäkerheten är finansmarknadens nyckfullhet och oberäknerlighet. Överflyttning av kapital kan ske blixtnabbt med omedelbara effekter och kräver därför omedelbara responser, till exempel i form uttalanden med aviseringar om krispaket. Den så kallade kvartalskapitalismen pressar företagen att genomföra åtgärder som redan på kort sikt kan höja börskurser och möta aktieägarnas förväntningar om snabba vinster. Ekonomins inflytande över politiken innebär att detta ekonomins temporala perspektiv alltmer kommer att dominera också politikens. Därmed tenderar nuet att bli också politikens referenshorisont.

Med nuet för ögonen: Pragmatiseringen av politiken

Politics cease to be the construction of the future: its mission is now to render the present possible.

(O. Paz)

De ökande beroendeförhållandena genom globaliseringen innebär att handlande i en del av världen kan ge nästan omedelbara effekter på andra ställen, vilket har gett en annan politisk temporalitet än den som nationalstaten institutionaliserat. Beslut kan behöva fattas snabbare och flexiblare. Erfarenheten av att stater har mindre handlingsutrymme får, i min tolkning, till konsekvens att politiken laddas med en mindre optimistisk

vision än den om möjligheten att skapa sin framtid. Nu gäller det att hantera rådande omständigheter, att ha en beredskap inför "verklighetens" krav, att vara flexibel och anpassningsbar i en föränderlig värld. I en sådan värld är tidigare erfarenheter än mindre relevanta för planeringen av framtiden och det viktiga blir att ha en beredskap inför det oväntade, att kunna hantera de "nu" som uppkommer.

Politiken ändrar karaktär från planering och konstruktion av framtiden till management, koordinering av samtida och snabbt uppdykande utmaningar och risker. Planering är fortsatt viktig, men det gäller då framför allt att planera för överraskningar: att ha en beredskap för dem. Konsekvensen blir en ökad nucentrering. Uttryckt med Santiso (1995: 23f):

The governing of today is rather negotiating and compromising than deciding and orienting. What has now become crucial is the arbitration between probable outcomes and plans, in other words to *manage*, that is to be prepared for, to deal with and to resolve critical problems and situations [...] Governing is becoming managing.

Utmaningarna i nuet hamnar i fokus snarare än målsättningarna för framtiden. Framtidshorisonten – och därmed möjlighetshorisonten – blir snävare när nuet står i centrum för uppmärksamheten. Den omedelbara erfarenheten och den nära framtiden står i fokus. Nuet skärs, med Baumans ord, av i båda ändar (1996: 24). När erfarenhets- och förväntningsutrymmet minskar ökar nuets betydelse.

Med förändringen i temporala representationer följer en förändrad syn på politikens roll och möjligheter. "By adopting its characteristics and by being transformed into an action dominated by the challenges and imperatives of the present, rather than the objectives and imperatives of the future, political action and decision-making are becoming similar to economic action and decision-making" (Santiso 1995: 24). Politiken blir, liksom ekonomin, en fråga om "management" snarare än "government". Vi står i nuet med framtiden som kommer emot oss och måste hanteras, och politikens uppgift blir att anpassa sig till dessa omständigheter, att värja sig på bästa sätt. Framtiden är okänd men inte öppen i bemärkelsen görbar. En beredskap för det kommande blir motiverad, medan planering blir mindre meningsfull. Framtiden framstår som något som ska korrigeras snarare än konstrueras. En sådan "management of time" har ingen användning för något utopibegrepp, skriver Nassehi (1994: 71). Han menar då snarast att utopiska idéer är verkningslösa och oanvändbara i ett modernt risksamhälle där vi vet att framtiden kan – och troligen kommer att – innebära risker och oförutsedda konsekvenser av vårt avsiktliga handlande.¹³ Vi får korrigera framtiden utan

¹³ Jfr Ulrichs Becks tes att oavsedda konsekvenser har blivit en drivkraft i den samhälleliga utvecklingen vid sidan av andra produktivkrafter (t ex Beck 1992). Jfr också Habermas:

att för den skull tro på den.

Helga Nowotny har hävdad att “we are about to abolish the *category* of the future and replace it with that of *the extended present* [...] The category of the future is shrinking towards becoming a mere extension of the present” (citerad i Lash och Urry 1994: 245; se även Nowotny 1996: kapitel 2). Ett sådant synsätt skulle, föreställer jag mig, implicera (åtminstone) två saker: dels att framtiden inte kan innehålla något kvalitativt nytt jämfört med samtiden, dels att framtiden inte längre är öppen (i bemärkelsen ett oskrivet blad för människan att formulera). Kanske skulle vi kunna förstå det hela med hjälp av Luhmanns distinktion mellan “a future present” och “a present future”. Luhmann definierar en öppen framtid som en “present future which has room for several mutually exclusive future presents” (1976: 140). Han tillägger: “We can think of degrees of openness and call *futurization* increasing and *defuturization* decreasing openness of a present future” (Luhmann 1976: 141). Föreställningen om det kommande som en förlängning av nuet (extended present) blir då frågan om en “present future” där bara en framtid (future present) är föreställningsbar.

Med förändrad framtidsuppfattning förändras görbarhetens gränser. Santiso skriver: “from the narrowing of temporal horizons emerges a more pragmatic policy, a policy geared towards what is possible” (1995: 5). Kanske är det bra för politiken om förväntningarna blir mer modesta och om föreställningen att “allt är möjligt” får ge vika för en mer realistisk och ansvarsfull syn på framtiden. Men vad innebär det om politiken endast blir en fråga om att hantera kontingens – politik som risk- och krishantering – snarare än styrning och riktningssgivning? Vi frågade oss också ovan vad det innebär för politiken om utopin, som försöker tänja gränsen mellan det möjliga och det omöjliga och som utgör en symbolisk öppning mot framtiden, förlorar sin kraft att producera tänkbara alternativa världar?

Finns det någon roll för skilda ideologier, politiska partier och kollektivt handlande överhuvudtaget om politiken reduceras till förvaltning av tillfälliga omständigheter? Frågan om ideologiernas död har också återförts till dagordningen. En konsekvens av kommunismens kollaps är enligt Furet att “we must live in a closed political universe, with nothing beyond the horizon” (1995: 80). Eller med Fukuyama: “if we are now at a point where we cannot imagine a world substantially different from our own, in which there is no apparent or obvious way in which the future will represent a fundamental improvement över our current order, then we must also take into consideration the possibility that History itself might be at an end” (1992: 51). Men snarare än att vara en konsekvens av kommunismens frånfall som ideologiskt alternativ eller av uppslutningen runt den liberala demokratin, skulle

produktivkrafter omvandlas till destruktivkrafter och planeringskapacitet till störningsmöjligheter (1985: 63).

situationen kunna förstås utifrån förändrade villkor för samhällelig styrning vilket resulterat i förändrade tidsperspektiv, med i sin tur konsekvenser för den politiska självförståelsen.

Vad innebär det för tilliten om tidsperspektiven krymper? I den ekonomiska sfären torde det få konsekvenser för sparande och investeringar, i den politiska för politiskt förtroende. Krympande tidsperspektiv innebär förändrade förväntningshorisonter: resultat nu! Också förhållandet mellan det privata och det offentliga torde påverkas. ”Periods of utopian construction stress public time, transcending individual mortality, collective rituals, and the constituting of new communities. Periods of reaction reaffirm privacy, the search for individual or family fulfillment, and produce a decomposition of public roles” (Maier 1987: 167). En utopiernas, samhällsvisionernas och de kollektiva projektens kris kan förväntas innebära minskat förtroende för det offentliga och för politiken till förmån för det personliga och subjektiva. Lash och Urry (1994:245) skriver: “Trust and commitment över time are less geared to institutions and more to how individuals create their own subjective time of life narratives”.

Att görbarhetens gränser inskränks banar alltså väg för en pragmatisering av politiken. Ofta legitimeras denna med föreställningen att “det finns inga alternativ”.¹⁴ Men att det som sker är nödvändigt är lika mycket ett kollektivt självbedrägeri som att allt är möjligt. Existentiellt är nödvändighetsdiskursen ett sätt möta den osäkra och kontingenta verkligheten, och den underlättar också politisk ledning i en svårstyrbar tid (helt enkelt genom att utrymmet för politisk handling beskärs och dialog görs överflödig). Men det vore paradoxalt om ett samhälle som lämnat historicismen istället hamnar i en “kontingensens diktatur”, där den politiska självförståelsen är att det som sker, sker med “nödvändighet” därför att alternativa handlingsmöjligheter inte ens är föreställningsbara: man har helt enkelt inget val.¹⁵ Nödvändighetsdiskursen innebär en stängning av alternativa framtider. Det är nu inte frågan om en nödvändighet som är immanent i den historiska utvecklingen, utan en nödvändighet som följer av den upplevda

¹⁴ På engelska talar man om TINA-syndromet (There Is No Alternative).

Nödvändighetsdiskursen kan förstås som en tankemodell vilken fylls med olika innehåll i olika sammanhang.

¹⁵ “Kontingensens diktatur” är naturligtvis en självmotsägelse. Vad jag avser är föreställningen att eftersom det som sker är omständigheter vi inte råar på, blir de till nödvändighet. En intressant fråga är i vilken utsträckning vår samhälleliga och politiska självförståelse fortfarande präglas av synen på historia som process. En sådan slutsats skulle kunna grundas i Arendts syn på det moderna historiemedvetandet som ett processmedvetande och dettas konsekvenser för politiskt handlande. Föreställningen om lagbundenheter och nödvändigheter i den historiska utvecklingen implicerar en syn på mänskliga aktörer som objekt snarare än subjekt i historien. Utvecklingen framstår då som, för att låna Finkielkrauts uttryck, en “process utan subject” (Finkielkraut 1994: 22, jfr Jacobsson och Øygarden 1996).

alternativlösheten.

Men frågan är om inte nödvändighetsdiskursen också banar väg för likgiltighet, eller kanske snarare godtycke. Ett knäfall för tillfälligheterna gör nämligen kvalitativ bedömning och värdering överflödig. Finkielkraut har påpekat att vår samtids individualistiska samhälle fortsatt består av rika och fattiga, av herrar och tjänare, men att - och detta är revolutionerande i sig – det inte längre finns någon skillnad i deras karaktär. Han citerar Marcel Gauchet: “Att det är den ena som kommenderar, javisst; men låt det vara klart att *det kunde lika gärna* ha varit den andre” (Finkielkraut 1994: 94, min kurs.). När fokus är nuet, hamnar frågan om upphov och konsekvens i bakgrunden. Att den ena är rik och den andra fattig är bara ett led i tillfälligheternas spel. Men det vore, som sagt, paradoxalt om Ödet skulle återupstå som en kraft som träffar utifrån och slår blind¹⁶ och om besluten, liksom i Luke Rhineharts roman, läggs i tärningen (Rhinehart 1982).

Framtiden som reflexivt, kollektivt projekt

I begynnelsen var Slumpen
och Slumpen var hos Gud
och Slumpen var Gud.
(Rhinehart)

Om vi instämmer i slutsatsen att “Time is becoming anti-utopian”, måste vi då också instämma i att vårt samhälle har “No time for utopia” (Nassehi 1994: 72,71) och att utopier därför inte längre fyller någon funktion?

Om tiden har förlorat sin immanenta mening återstår en tom och instrumentell tid, vilket möjliggör instrumentell tidsanvändning. Synen på historien som utan inneboende riktning och istället bestående av kontingenta omständigheter, öppnar för en reflexiv hantering av dessa. Varje sak som sker påverkar nästa sak som sker. Men det mänskliga handlandet påverkar också förutsättningarna för kommande skeenden. Som ovan konstaterats är förmågan att påbörja och avbryta processer och skapa möjligheter något annat än att välja mellan givna alternativ. Liksom det reflexiva självet konstruerar sin privata identitetsskapande livshistoria konstruerar kollektivet sin, men liksom individen inte väljer fritt, oberoende av yttre begränsningar, konstrueras inte heller kollektiva framtider fritt. Utmaningen ligger i att utröna vilka de faktiska hindren och möjligheterna för förändring är och huruvida och hur dessa kan påverkas och vilka tidsperspektiv förändring kräver.

Men att olika förändringar kan kräva olika tidsramar, innebär att framtiden måste “öppnas”. Ska man till exempel kunna motivera

¹⁶ Vi har analyserat den ödesmättade metaforiken i den ekonomiska debatten och dess avpolitiserande funktion i Jacobsson och Øygarden 1996.

åtstramningar idag för att rädda framtiden (vi kan tänka på välfärdsstatens framtid), måste man också öppna sin “present future” för alternativa “future presents”. Man kan då, med Luhmanns formulering, använda “the present future as a kind of store house for decisions to be made later” (1976: 150). Uppskjutna resultat och belöningar kräver tillit och tilliten förutsätter en förväntningshorisont som inkluderar framtiden, något som gäller såväl företag som individer. Utopins roll blir här att motivera framtiden och att skapa en långsiktig förväntningshorisont att orientera handlandet efter, och utan en sådan riskeras handlingsförklamation i nuet. Den paradoxala konsekvensen av “stängningen” av framtiden blir nämligen att framtiden inte heller kan användas för att motivera handlingar i nuet, till exempel tillfälliga besparingar och åtstramningar. Nuet blir ett nu som bara “knows its future as a present future, not as a future present, and cannot wait for the effects which may be felt in the future” (Nassehi 1994: 70).

I det här perspektivet blir betoningen av “nödvändigheter” och “alternativlöshet” i den politiska diskursen snarast kontraproduktiv. Politiken skulle i stället behöva få en dubbel funktion: att fortlöpande och parallellt hantera omständigheter, ett slags “management of contingency” och komplexitetsreducering, samt att ge riktning åt utvecklingen.¹⁷ Politiken skulle här kombinera förhandling om övergripande målsättningar och koordinering av samtida utmaningar. Politiken skulle då behöva parallellt arbeta med dubbla tidsperspektiv, nuet och framtiden/långsiktigheten (vilket är betydligt längre än en mandatperiod).

Den politiska kampen som både kamp mot omständigheter och kamp för målsättningar kräver att utrymme lämnas för alternativa framtider. Habermas (1985: 63) skriver:

Det är ingalunda bara ett uttryck för realism om en snabbt accepterad rådlöshet mer och mer ersätter framtidsinriktade orienteringsförsök. Läget må vara objektivt oöverskådligt. Oöverskådligheten är emellertid också en funktion av den handlingsberedskap som ett samhälle tilltror sig självt. Det handlar om den västerländska kulturens självförtroende.

Om det inte finns utrymme för utopier, då kan vi verkligen tala om postmodernismen som senkapitalismens kulturella logik (jfr Jameson 1984). Då har värdena avväpnats och det som återstår är instrumentalitet och effektivitet. Politik som inte motiveras av en bild av framtiden blir ett självändamål. Paradoxalt nog återuppstår föreställningen om den historiska utvecklingen som en självgående process, en process fränkopplad handlande subjekt. Men ett kollektiv som väljer en sådan självförståelse, har också gjort

¹⁷ Jfr Luhmann som betonar värdenas roll när det gäller att balansera teknologins framtidskonstruktion och att överhuvudtaget legitimera att teknologin får fylla en sådan funktion: “Values, then, have the function of guaranteeing the quality of present choice in spite of technical defuturization” (1976: 144).

ett val.

Avslutning: Behöver framtiden återupprättas?

Jag tror att framtiden dör när utopierna inte längre får vara närvarande ens som hypoteser.

(L-0. Franzén)

Jag har i den här studien betraktat tiden som en horisont för handlandet, och argumenterat för att tidsuppfattning har stor betydelse för den politiska självförståelsen. Det innebär också att jag menar att tidsanalys är eller borde vara en viktig dimension i studiet av politik.

Eftersom tidshorisonter definierar utrymmet för politiskt handlande, innebär etablerande av tidshorisonter och kontroll av tidsramar maktutövning – men därmed är inte sagt att denna maktutövning alltid är medveten. En annan maktaspekt gäller kampen om historien. Den kollektiva historien fyller funktionen att upprätthålla en kollektiv identitet, vilken i sin tur får återverkningar på inställningen till framtiden. Vem man är definierar också vad man vill och tror sig klara av. Den som har makt över historien (att göra periodiseringar, att definiera kontinuitet och förändring eller traditionalism versus förnyelse, etc) har också makt över det föreställningsbara. Makt över vad som uppfattas som nödvändigt och vad som är öppet för förhandling.

Viktiga framtida forskningsfrågor blir: Har tidshorisonterna inom olika samhällsfärer förändrats och varför? Skiljer de dominerande tidshorisonterna sig åt mellan dessa samhälleliga sub-system åt och hur interagerar dessa med varandra? Vilka friktioner uppstår när olika tidshorisonter möts? I vilken utsträckning kan konfliktlinjerna i dagens svenska samhällsliv förstås utifrån skilda tidsuppfattningar och perspektiv? Hur har förändrade erfarenhetsrum (arbetslöshet, miljöförstöring, globalisering, terrorattacker) förändrat människors förväntningshorisonter? En tidssemantisk analys av 1990-talets politiska vokabulär, visade exempelvis att begrepp som resultat, effektivitet, anpassning, nödvändighet, inga alternativ, utsatthet, avsaknad av kontroll och beroende var centrala komponenter av den samtida diskursen (Jacobsson 1995, 1997). De var alla knutna till erfarenheter av globaliseringens urholkning av staters autonomi och styrningsförmåga. Med ett sådant erfarenhetsrum är det inte konstigt att möjlighetshorisonten blir begränsad.

Jag har argumenterat för att med förändrad tidsförståelse ändrar politiken karaktär; den tenderar att reduceras från att bygga framtiden till att

handla om att förvalta nuet. Eller annorlunda uttryckt: politiken ändrar karaktär från transformation till förvaltning av det befintliga. Frågan är om det för sådan politik behövs några politiska ideologier, eller politiker överhuvudtaget.¹⁸ Kanske är det så vi ska förstå experters ökade inflytande i politiken?

Men är det verkligen så att det inte finns några skillnader i framtidsvisioner, vilka kan motivera olika strategier i nuet? Är vi verkliga eniga i Sverige om vilket samhälle vi vill ha? Alain Touraine har underfundigt påpekat att frånvaron av konflikter (i västvärlden) är den största konflikten i vår tid.¹⁹ Det unika med demokratin är nämligen att den möjliggör ett legitimt hanterande av konflikter. Chantal Mouffe går så långt som att hävda att demokratin *förutsätter* konflikter mellan och debatt om möjliga alternativ. Enligt henne ligger det en fara i att gamla konflikter har ersatts av konsensus samtidigt som klassamhället och sociala motsättningar kvarstår. Risker blir att detta missnöje istället kanaliseras genom extrema och odemokratiska partier eller folkliga uppror (1996).

Avideologiseringen av politiken och avsaknaden av debatt om alternativ framstår i detta perspektiv som ett hot inte bara mot upprättandet av långsiktiga förväntningshorisonter att orientera handlandet efter, utan i förlängningen mot demokratisk konfliktlösning överhuvudtaget.

Jag har ovan konstaterat att den paradoxala konsekvensen av nödvändighets- och alternativlöshetsdiskursen blir en fixering vid nuet snarare än ett ansvarstagande för framtiden. Mot denna bakgrund kanske det kan vara motiverat att åter ta fasta på Ernst Wigforss paroll "Vi behöver provisoriska utopier" som riktningsgivare åt dagspolitiken. Eller med en mer tidsenlig formulering: konkurrensutsatt framtiden!

¹⁸ Har socialismen, såsom Baudrillard (1985:30) påpekar, blivit en illusionslös förvaltare av tingens tillstånd?

¹⁹ Muntligen vid konferens om "demokrati och tid", Second Vienna Dialogue on Democracy, Wien 30 november-3 december 1995.

Referenser

Arendt, H., 1976 [1954], *Between Past and Future: Eight Exercises in Political Thought*. New York: The Viking Press.

Arendt, H., 1978 [1971], Volume Two: Willing. I *The Life of the Mind. One-volume edition*. San Diego: Harcourt Brace.

Baudrillard, J., 1985, År 2000 kommer inte att äga rum. Efter historiens försvinnande: simulisationens makt. *Res Publica*. 1: 23-37.

Beck, U., 1992 [1986], *Risk Society: Towards a New Modernity*. London: Sage.

Bauman, Z., 1996, From pilgrim to tourist – or a short history of identity. I S. Hall och P. du Gay (red) *Questions of Cultural Identity*. London: Sage.

Bell, D., 1988 [1960], *The End of Ideology*. Cambridge: Harvard University Press.

Bernstein, R., 1991, *Bortom objektivism och relativism*. Göteborg: Daidalos.

Durkheim, E., 1973 [1912], Elementary Forms of Religions Life. I R. N. Bellah (red) *Emile Durkheim on Morality and Society*. Chicago och London: The University of Chicago Press, pp. 187-223.

Elias, N., 1992 [1987], *Time: An Essay*. Oxford: Blackwell.

Finkelkraut, A., 1994 [1987], *Tankens förräderi*. Oslo: Cappelen Akademisk Förlag.

Fukuyama, F., 1989, The End of History?. *The National Interest*. 16.

Fukuyama, F., 1992, *The End of History and the Last Man*. London: Penguin Books.

Furet, F., 1995, Europe after Utopianism. *Journal of Democracy*. 6 (1): 79-89.

Giddens, A., 1991 [1990], *The Consequences of Modernity*. Cambridge: Polity Press.

Giddens, A., 1993 [1991], *Modernity and Self-Identity*. Cambridge: Polity Press.

Gross, D., 1981, Space, Time and Modern Culture. *Telos*. 50.

Gross, D., 1985, Temporality and the Modern State. *Theory and Society*. 14 (1): 53-82.

Habermas, J., 1985, Den nya överskådligheten. Välfärdsstatens kris och de utopiska energiernas utmattning. *Ord och bild*. 3.

Hansen, P., 1995 [1993], *Hannah Arendt: politik, historia och medborgarskap*. Göteborg: Daidalos.

- Hobsbawm, E. J., 1969 [1962], *The Age of Revolution: Europe 1789-1848*. London: Weidenfeld och Nicolson.
- Jacobsson, K., 1995, Konstruktionen av "det nödvändiga": EU-debatten som offentligt samtal. *Häftet för kritiska studier*. 2: 55-68 .
- Jacobsson, K., 1997, *Så gott som demokrati*. Umeå: Boréa.
- Jacobsson, K. och G. A. Øygarden, 1996, Ekonomernas Guernica: Rädslans metaforer och produktionen av mening. *Sociologisk Forskning*. nr 2-3: 106-129.
- Jameson, F., 1984, Postmodernism, or The Cultural Logic of Late Capitalism. *New Left Review*. 146: 53-92.
- Koselleck, R., 1985 [1979], *Futures Past. On the Semantics of Historical Time*. Cambridge: the MIT Press.
- Koselleck, R. 1986 Den nya tidens förgångna framtid. *Häftet för kritiska studier*. 4.
- Lash, S. och J. Urry, 1994, *Economies of Sign and Space*. London: Sage.
- Luhmann, N., 1976, The Future Cannot Begin: Temporal Structures in Modern Society. *Social Research*. 43 (1): 130-152.
- Lundmark, L., 1986, Tid som kvalitet och kvantitet. *Häftet för kritiska studier*. 2.
- Maier, C. S., 1987, The Politics of Time: Changing Paradigms of Collective Time and Private Time in the Modern Era. I C. S. Maier (red) *Changing Boundaries of the Political. Essays on the Evolving Balance between the State and Society, Public and Private in Europe*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 151-175.
- Miller, D. F., 1993, Political Time: The Problem of Timing and Chance. *Time and Society*. 3 (1): 179-197.
- Mouffe, C., 1996, "Utan konflikt, ingen demokrati". *Arena*. 1.
- Nassehi, A., 1994, No Time for Utopia: The Absence of Utopian Contents in Modern Concepts of Time. *Time and Society*. 3(1): 47-78.
- Nowotny, H., 1992, Time and Social Theory. Towards a Social Theory of Time. *Time and Society*. 1 (3): 421-454.
- Nowotny, H., 1996 [1989], *Time. The Modern and the Postmodern Experience*. Cambridge: Polity.
- Rhinehart, L., 1982, *Tärningsspelaren*. Halmstad: Spektra.

Ricoeur, P., 1991a, Narrated Time. I M. J. Valdes (red) *A Ricoeur Reader: Reflection and Imagination*. New York: Harvester Wheatsheaf, pp.338-354.

Ricoeur, P., 1991b, The Creativity of Language. I M. J. Valdes (red) *A Ricoeur Reader: Reflection and Imagination*. New York: Harvester Wheatsheaf, pp. 463-481.

Santiso, J., 1995, Clocks and Clouds: Temporal Dimensions in Latin American Democratization Processes. Uppsats presenterad vid Second Vienna Dialogue on Democracy. Vienna 30 November-3 December.

Sorokin, P. A. och R. K. Merton, 1937, Social Time: A Methodological and Functional Analysis. *The American Journal of Sociology*. XLII (5): 615-629.

Therborn, G., 1995, *European Modernity and Beyond: The Trajectory of European Societies 1945 – 2000*. London: Sage.

Thörn, H., 1994, Modernitet och revolution - den franska revolutionens symboliska innebörder. *Historisk Tidskrift*. 57 (1).

Wimmer, H., 1995, The Acceleration of Public Opinion and the Democratic Process. Uppsats presenterad vid Second Vienna Dialogue on Democracy, Vienna 30 November-3 December.